

KAP. V

CARL PERSSON
OCH HANS FORDRINGSÄGARE
(omkr. 1001-1701)

Tøm sida

I

TIDSLÅGET

NÄR SOFIA STENBOCK ÅR 1661 SAMLADES TILL SINA FÅDER, började hennes sätesgård ledas mot sällsamma öden. Den af hennes söner, som efter henne blef ägare till Säby, var en i flera hänseenden egenartad personlighet, och de händelser, som gåfvo prägel åt hans lif, rörde sig till väsentlig del kring den gård, där han hade sitt hemvist.

Därför intar också Carl Persson en central plats i en skildring öfver Bjärka-Säby. Knappast någon af gårdens många ägare har i den omkringliggande bygden väckt sådan uppmärksamhet som han - om också icke odeladt smickrande och ingen af dem har så som han fått kämpa lifvets hårda kamp för att få behålla den ärfda jorden. Det var också en märklig brytningstid, i hvilken Carl Persson lefde -- märklig ej minst för den samhällsklass, till hvilken han hörde. Då han tillträdde sina fäders gård, stod adeln ännu vid den fulla utöfningen af sinmakt och förestafvade riktlinjerna för utvecklingen inom alla kulturområden. Det var vid denna tid, som en rad af lysande ädlingar, med Per Brahe och Magnus Gabriel De la Gardie i spetsen, sträfvade att i yttre glans omsätta mannakraften, som dokumenterat sig på slagfälten, då de ledde den nyvordna stormaktens yttre och inre öden, samtidigt med att de styrde sina egna små riken och i sina palats samlade konstens och vetenskapens alster jämsides med krigstroféerna. Expansionssträfvandena dominerade både i den yttre och inre politiken, och det storvulna stod i ropet, vare sig det gällde praktisk verksamhet eller ett användande af gåfvorna för ideella syften. Näringslifvet nådde ett uppsving som aldrig tillföre, då den industriella produktionen ökades ofantligt och svenska exportvaror ute på världsmarknaden vunno ett varaktigt insteg. All yrkesutöfning iklädde sig nya former, som ställde den på ett bredare plan och öppnade alldeles nya vidder för expansionen. Under den intensiva spänning, som alstrades af de nya kraftansat-

serna på alla områden, bröto sig också tankarna och viljorna mot hvarandra på ett mångsidigt sätt.

Efter de stora krigens slut sökte sig både svenskar och utlänningar hem till det land, som lagt beslag på deras krafter för det blodiga värfvet, och som nu skulle bereda dem utkomst i fredliga yrken eller i den stående här, hvars upprätthållande kräfdes af landets nya politiska ställning. Det sålunda lösgjorda människomaterialet hade närmast att söka sin tillflykt till det medel för statsersättning, som under förhållandenas tryck blifvit det lättast användbara, nämligen förläningsväsendet. Så uppstod en intensiv äflan i ständigt ökad tempo, då både adel och ofrälse sökte från kronan tillskansa sig förlänningar och bereda sig hvarjehanda förmåner.

Jämsides med att statens tillgångar sålunda utnyttjades under en feodalistisk form, sökte man också fortskrida på den bana, där Gustaf Adolf visat vägen, då han genom indirekta skatter eller upplåningar från storkapitalet skapat rörelsemedel åt statskassan. Detta system, som inriktade sig på att bereda ämbetsmännen penningaflöning i stället för naturaunderhåll, innebar en brytning med den sedan gammalt i vårt land härskande naturahushållningen och gjorde här sin frammarsch under påverkan af de stegrade internationella förbindelserna. Genom dessa hade ej blott krafven på rörelsemedel blifvit mera mångsidiga, utan nya idéer hade också vtrnit insteg inom förvaltningen, då i de stora kulturländerna penninghushållningen vid aflöningsystemet fått en mera utpräglad användning än hos oss. Denna sträfvan anslöt sig också på det närmaste till den pågående förskjutningen i formerna för den enskildes ekonomiska förvaltning, då behovet af reda penningar gjorde sig allt starkare gällande ej blott vid affärlifvets varuomsättning, utan också vid det ekonomiska utbytet inom de kretsar, som på jordegendomen grundade sin sociala ställning.

I själfva verket hade brytningen mellan olika hushållssystem under denna tid en återverkan på den gamla jordägareklassen af så djupgående art, att man svårligen kan förstå den följande utvecklingen utan att beakta detta. I de stora jordagods, som adeln innehade, låg sedan sekler tillbaka den förnämsta förutsättningen för ståndets makt. Såsom redan i annat sammanhang påpekats, hade ju alla de ledande familjerna, så långt tillbaka de kunde föra sina anor, större eller mindre domäner till sitt förfogande, och börden var i viss mån blott ett yttre insignium på kontinuiteten i den från generation till generation ärfda förmögenheten. På afkastningen af dessa domäner hvilade också i många fall adelns möjlighet att inneha ämbeten, då nämligen flera af statens sysslor under långa tider förvaltades utan nämnvärd ersättning till befattningshafvarna. Förlänningarna fyllde visserligen en dylik uppgift, men så ojämnt och personligt

som hela förläningsväsendet fungerade, gaf det åt mången öfvermått af ersättning, medan andra ingenting erhöilo.

Förvaltningen af dessa fasta förmögenheter, som i regel voro sönderdelade på olika landsåndar och som nästan uteslutande gåfvo afkastning i natura, försvårades gifvetvis ofantligt ju större behovet blef af reda penningar. Redan under 1500-talet spörjer man herremännens bekymmer öfver att få jordbruksprodukterna omsatta i tillräcklig utsträckning, men än värre blef det gifvetvis, då nya seder under det utländska kulturinflytandet ökade de dagliga behofven af hvarjehanda varor. Att bygga de stora slotten med material från gårdarna och med dagsverkare, som erhöilo lönen i natura, behöfde ej bereda så stora svårigheter. Men värre blef det, då siden och damast degraderades till nödvändighetsartiklar, eller då viner och kryddor till de stora gästabuden eller till den hvardagliga taffeln skulle importeras utifrån. Konstnären och konterfejaren nöjde sig nog icke heller med annat än reda penningar, och stadshandtverkaren, som i allt större utsträckning började anlitas, då herregårdens »gärningsman» var för litet tränad på finesserna, såg nog också helst, att han fick klingande mynt. För att pressa fram dessa ur de stora domänerna fordrades en organisatorisk förmåga och en affärsrämsig blick, som de stora jordägarna i regel saknade och som de ej heller kunde förvärfva, då statstjänsten lade beslag på deras krafter.

I annat sammanhang (sid. 364) är med exempel visadt, huru stora summor enbart gästabuden kräfde och huru i mat och dryck uppammades ett öfverflöd, som stundom tog en rent grotesk gestaltning. Men äfven inom andra områden blefvo vanorna lika pompösa som barockornamentiken i tidens konst. Den sociala ställningen var icke det minst kostsamma klenodiet i en herremans privilegium, då denne ansåg sig skyldig att såsom den borne magnaten Visa en furstlig generositet. Jämsides med att hushållsutgifterna stegrades, ökades krafven på öfvervilja för allmänna företag och enskild välgörenhet.

Det öfveråd, som mången herreman ådagalade, stämde väl med tidens storvulna tendenser, men knappast med de ekonomiska förutsättningarna för behofvens tillfredsställande. Om också räntorna från de många frälsegårdarna kunde uppdrifvas i jämnhöjd med statens uppbörd af skattehemmanen, så var det likväl ingen möjlighet att få inkomsterna af de gamla familjegodsen att stiga lika snabbt som utgifterna. Då förläningarna måste tillgodogöras under samma former som de egna gårdarna, var det blott en tidsfråga, när ej heller deras afkastning var tillräcklig för att täcka behofven. Svårigheten låg i det gamla hushållssystemet, som med sina tunga former icke kunde anpassas efter de nya krafven, så brådstörtadt som dessa växte. I saknad af tillräcklig penningafkastning från gårdarna tvungos herremännen att på andra vägar söka tillgodose de kraf, som voro

oundgängliga. Dessa vägar öppnades, då det uppblomstrande affärlifvet skapade nya former för kreditgifning, och då staten själf föregick med godt exempel såsom låntagare för sin finansiering. I allt större utsträckning belånades egendomarna till enskilda kapitalister, som stundom påträffades i adelns egna led, men vanligen måste sökas i de borgerliga kretsarna.

Af särskild betydelse för en sådan utveckling blef riksbankens inrättande, då ständerna öfvertogo det af Johan Palmstruch startade företaget. Betecknande för situationen var, att adeln blef den samhällsklass, som mest flitigt använde sig af de nya lånemöjligheterna. För de penningbehöfvande var det gifvetvis en förmån att kunna anlita ett offentligt kreditinstitut i stället för privata långifvare. Men å andra sidan lockades också många in på lånevägen, då det blef nästan lekande lätt att erhålla klingande mynt. Redan på 1670-talet voro en stor del af de svenska jordegendomarna belånade i banken eller annorstädes, och bland bankens kunder voro rikets högst uppsatte män. Den slösande rikskansleren hade till banken en skuld, som med räntor belöpte sig till ej mindre än 76,000 daler szmt, d. v. s. efter ofvan antydda beräkningsgrund omkring 800,000 kronor i modernt mynt. Och dessförinnan hade han genom att tillskansa sig förlänningar i högsta grad ockrat på statens tillgångar. Då de aristokratiska kretsarna icke voro tränade för invecklade affärsuppgörelser, buro belåningarna ofta inom sig fröet till olycka.

Så underminerades marken öfver hela linjen, och det låg spänning i luften, då statens ekonomiska bekymmer sekunderades af den enskildes. Refonnatorerna, som skymtade den annalkande krisen, sträf-vade att i förväg bryta dess udd. Fjärdepartsräfsten var det första trefvande försöket att råda bot på förläningsväsendets oarter. Senare sökte också Gustaf Bonde, som den bome finansman han var, att utforma ett reduktions- och fredsprogram, där sparsamhet var hörnstenen, medan förläningsväsendets inskränkning och de produktiva näringarnas uppmuntran skulle gifva Sverige medel att skapa en fast riksstat och ett ordentligt aflöningsystem¹. De la Gardie ledde emellertid förmyndarpolitiken i annan riktning, och Bonde gick snart ur tiden. Så fick slöseriet åter blifva ledstjärnan, och jordmänen bereddes för - den verkliga reduktionen.

Detta företag, som oupplösligt förbundits med Carl XI:s namn, blef ej blott den märkligaste händelsen under den tid, hvarom här är fråga, utan kom också att i hela vår historia intaga en enastående plats med en djupt ingripande återverkan på vårt folks ekonomiska och sociala lif. Så ofullständigt bearbetad som reduktionens historia ännu är, har man svårt att objektivt bedöma dess förutsättningar

1 Fredrik Lagerroth, Frihetstidens författning (1915), s. 161.

och tendenser, men så mycket synes i hvarje fall klart, att reduktionen i sin konsekventa utformning var en rent revolutionär rörelse, som bröt med det bestående utan tillräcklig anpassning eller förmåga att se företeelserna i ett vidsträcktare sammanhang. Af de många problem, som ropade på sin lösning, upptog den blott ett enda _ förläningarnas indragning - medan däremot de andra brännande spörsmålen ohjälpligt lämnades åt sitt öde. I stället för att reglera statens aflöningssystem efter penninghushållningens kraf fastslog de ledande krafterna det gamla naturasystemet i det bekanta indehiingsverket. I stället för att söka underlätta en stabilisering af den privata ekonomien på den gamla äganderättens grund bröt reduktionen hänsynslöst ner den sista motståndskraften hos den jordägar-klassen och gjorde massor till tiggare. I stället för att söka stärka landets ekonomi genom ett blomstrande näringslif med varuomsättningen öfverlåten till de därför speciellt skickade, riktade sig kortsyntheten mot affärlifvets kapitalbildning och stäckte sålunda de krafter, som redan börjat verka för ett sådant mål. Den byråkratiska anda, som besjälade hela företaget, förstod ej att skilja det väsentliga från det oväsentliga, lika litet som den hade möjlighet att förläna ideell flykt åt revolutionen. Det var inga betryckta folk-skaror, som ropade på befrielse, det var inga nya krafter, som lös-gjordes för skapande af nya insatser, och där saknades fullkomligt det försonande känslomomentet, som kunnat underlätta en assimilering. Efter mera trångbröstad principer har säkerligen ingen omfattande rörelse någonsin fått gestaltning i vårt land.

När den bristande fantasien ersattes af en okuflig energi, blef det emellertid för reduktionen möjligt att åstadkomma hvad den närmast eftersträfvade - nämligen förbättrade statsfinanser och ett erkännande åt statens öfverhöghet.

Söker man se resultatet på längre sikt, kan det dock ifrågasättas, om denna utgång var den för framtiden lyckosammaste. På samma gång reduktionen skapade de ekonomiska betingelserna för Carl XII:s krig och genom en planmässig militärorganisation rentaf stimulerade till detsamma, försvagade den ryggraden för ett folks välstånd - den goda privatekonomien - och undergräfvade sålunda folkets förmåga att bära krigets bördor. Då därtill kom, att naturahushållningens fastskrufvande genom indelningsverket dref utvecklingen tillbaka inom gamla rāmärken och tillika gaf försvaret en orörlighet, som svårigen kunde tillfredsställa tidens kraf, kom reduktionen snarast att framstå som en hämsko på utvecklingen. I företeelsernas invecklade sammanhang är det därför icke otänkbart, att reduktionen var ett kraftigt verkande moment i den komplikation af händelser, som förde vårt folk bort från dess storpolitiska uppgift. Detta uppmärksammades också redan af samtiden, och röster mot våldspolitiken

höjdes icke blott från dem, som voro direkt berörda af reduktionen, utan också från tänkare och ekonomer i mera opartisk ställning. Det kan sålunda förtjäna antecknas, att den i ekonomiska ting skarp-synte Christopher Polhem som ännu ej intog en sådan ställning, att han personligen berördes af åtgärden - ingalunda var någon beundrare af Carl XI:s politik, såsom tydligt framgår af hans efterlämnade skrifter. I en uppsats om Sveriges förnämsta sjukdomar anför han bl. a.: »När riksens herrar, som äro ett land naturaliter tillbimodne förmedelst dess faste egendom, blifve dels förstörde medelst reduction, dels kallsinte gjorde medelst ogrundade inkast, då fordras sannerligen mera lycka än konst, om det skall kunna gå väl». Och i en ironiserande uppsats om utländska rådslag och maximer låter han några holländska köpmän framhålla, huru reduktionen och indelningsverket voro ägnade att ruinera landtbruket och huru nyttigt det vore för de konkurrerande utländska intressena att »ingen adel vore till där i landet»¹.

Dylika röster voro under de upprörda tiderna naturligtvis icke ovanliga. Om de också icke inneslöto lösningen af de invecklade problemen, så funnos i dem likväl många sanningskorn. Då samma frågor sedermera upptogos till behandling af den historiska forskningen, blef domen också skiftande - fast den skola, för hvilken aristokratfördomandet nästan blef en trosartikel, fick inregistrera en afgjord seger, då Carl XI:s lifsarbete glorifierades i den gängse uppfattningen af vår historia².

Huru man än vill bedöma den stora reduktionen och dess verkningar, säkert är, att de årtionden, under hvilka staten genom denna åtgärd stärkte sin ekonomi, voro präglade af en sällsynt förvirring inom det privatekonomiska området. För en senare tid, med dess häfdvunna tilltro till lag och försäkringar, är det svårt att sätta sig in i hvad denna revolution för den då lefvande generationen innebar. Den privata äganderätten var inom väsentliga områden så godt som upplöst. Ingen kunde känna sig säker för hvad han ägde, då statens tillgrepp icke var ett spöke med hotande socialiseringsplaner, utan den ramaste verklighet, där hjärtlösheten täflade med kortsyntheten att till det yttersta draga konsekvenserna af en uppkonstruerad plan. De svåra slagen träffade ej blott de store, som från sina furstendömen kunde drifvas ner till en ställning, där till och med nöden gjorde sig påmindt. De sträckte sig ut öfver alla kretsar af folket och hemsökte

1 Polhems samling i Kungl. Bibl., Uppsatser i vol. 16 och 24.

2 Bland de moderna, forskare, som höjt sin röst till kritik af Carl XI:s ekonomiska politik, förtjänar särskildt antecknas Eli F. Heckscher, som bl. a. i sin uppsats »Naturahushållning» (Ekonomi och historia, 1922) på ett träffande sätt karakteriserat det reaktionära draget i konungens organisationsarbete, hvilket betecknas såsom en »på alla punkter våldsam regressrörelse».

äfvén fattiga änkor och värlösa, hvilkas försörjare en gång i tiden mot en torftig lön eller förläning tjänat sitt land. Så förbundna som de ledande kretsarna voro med hvarandra, och så sammansatt som det ekonomiska lifvet redan var, hade för öfrigt hvarje reduktionsåtgärd en mångsidig återverkan också på helt andra håll än det närmast åsyftade. Ju mera de aristokratiska kretsarna varit de ledande i hela den privata hushållningen, desto kraftigare kändes rubbningen både i affärslifvet och annorstädes. Ingångna förbindelser blefvo omöjliga att infria, då grundvalarna för ekonomien underminerades. Rörelsemedel tröto vid omsättningen, efterhand som staten sög till sig de disponibla tillgångarna och de produktiva krafterna bundos af den rådande ovissheten. Egendomar pantförskrefvos eller såldes i ändlös utsträckning, sedan de sista besparingarna tillgripits.

Som vanligt är under kristider, uppträdde också mer eller mindre tvetydiga individer, hvilka använde sig af situationen. Egendomar gjordes till föremål för spekulation och jobberi, och nya förmögenheter skapades af dem, som hade de rymligaste samvetena. Det blef en fullkomlig omplacering af de fasta förmögenhetsobjekten, likartad med den, som försiggick under de upprörda tider på 1300-talet, om hvilka i annat sammanhang talats. Sekelgamla domäner söndersplittrades och ärftligheten upphörde att vara grundläggande för rikedomarna. Knappast någon tid har heller varit så rik på egendomstvister och processer som denna. Å ena sidan uppdrefs vinningslystnaden och spekulationsbegäret under nyskapade ekonomiska förhållanden, å andra sidan framträdde det direkta behovet eller nöden, då reduktionen slog sina klor i den enskildes egendom. Affärernas komplikation var också i och för sig ägnad att skapa svårlösta problem. De privatarkiv, som ännu finnas bevarade från dessa tider i offentliga eller enskilda samlingar, vittna också om, huru invecklade ägorättsförhållandena voro, och huru de ständigt blefvo föremål för tvister, då de fördom aktade släktbanden icke längre hade någon återhållande verkan. De förnäma släkterna - Brahe, De la Gardie, Bielke, Horn m. fl. - tvistade med hvarandra om arfsuppgörelser, låneförbindelser och ansvaret för fädernas förläningar, som skulle redovisas inför reduktionsmyndigheterna, medan de stora affärshusen - Momma-Reenstierna, Pötter-Liljenhoff m. fl. - processade om leveranser, om låneförbindelser, om skatteinbetalningar och dylikt. De rättsupplösande tendenserna ofvanifrån återspeglades vid de ekonomiska uppgörelserna hos så godt som alla lager af folket, och den envåldsmakt, som stirrat sig blind på statens prestige, tycktes föga förstå af sammanhanget i företeelserna.

Mot bakgrunden af dessa förhållanden måste man äfvén se Carl Perssons affärstransaktioner, hvilka såsom en röd tråd genomgingo

händelserna under hans skiftesrika lefnad. I själfva verket är det dessa affärstransaktioner, som gifva karaktär åt mannens hela historia och med sina ofta spännande moment förläna den ett intresse utöfver det rent personliga. Det är dock inga enastående faser den företer. Det som framträder är ett enkelt, hvardagligt människoöde, icke mera innehållsrikt än andra samtida, men just därför ägnadt att illustrera tillståndet under en för vår samhällsutveckling epokgörande brytningstid.

2

UNGDOMSÖDEN OCH STATSTJÄNSTER

Carl Persson föddes 1628, troligen den 16 juli i Linköping, i hvars domkyrka han följande månad erhöll dopet¹.

Då han vid faderns död blott var 6 år gammal, fick modern ensam öfvertaga ansvaret för hans uppfostran. Tillsamman med den något äldre brodern Gustaf fick han sin första undervisning af hofpredikanten på Säby. År 1640 fördes bröderna till Haga sätesgård för att vara nära Upsala, där nu en student från universitetsstaden fick taga hand om deras utbildning. På våren 1646 afslutades studierna, Gustaf for med sin informator öfver Göteborg till utlandet, medan Carl en tid blef bunden vid sjuksängen å Haga. Efter ett besök på Säby anträdde emellertid äfven han en utländsk resa, då han i oktober samma år med en Stralsundsskuta for från Norrköping öfver till Tyskland. Så skildes de båda bröderna, som alltifrån barndomen hållit troget samman, och det blef dem därefter endast förunnadt att genom brevväxling eller tillfälliga sammanträffanden underhålla vänskapsbandet. Ute i Tyskland kastades Carl Persson direkt in i militärlifvet under det pågående kriget, då han tog värffning vid ett i. Stralsund förlagdt svenskt regemente. Under de följande åren deltog han i den svenska arméns marscher på krigsskådeplatsen och i ett flertal drabbningar mot de kejsrerliga. I dagboksanteckningar nedskref han sina intryck särskildt från de viktigare platser, han besökte. Om också dessa beskrifningar icke återspegla några djupare reflexioner öfver företeelsernas sammanhang och om de såsom historiska källor måste behandlas med synnerlig kritik, så gifva de i hvarje fall en liffull öfverblick öfver hans egna öden och ett bidrag till kännedomen om de världshistoriska händelserna under detta sista skede af kriget.

I I sina dagboksanteckningar (ofvan s. 98) säger han sig vara född 14 dagar före Olofsmässa (29 juli) och kristnad i augusti månad. Då emellertid en rubrikanteckning i samma berättelse förklarar honom född den 16 augusti, är sistnämnda datum förmodligen ett misstag, antingen felskrifning för juli eller datum för hans dop. Samma dagboksanteckningar ligga också till grund för nedan lämnade skildring af hans resor och befordringar.

Efter utfärder på Rügen tillsammans med generalguvernören i Stralsund Arvid Forbus blef Carl Persson den 12 november 1646 fänrik vid Herman Capels regemente, som låg garnisoneradt i Stralsund. Hvem denne regementschef var, är svårt att bestämdt säga, då våra arkiv icke lämna några upplysningar om ett regemente med detta namn. Troligen är han identisk med en öfverste Capell, som 1648 kallas underkommendant i Stralsund¹.

I januari 1647 öfvergick den unge fänriken till mera aktiv tjänst, då han lämnade Stralsund och for till Wismar, där han »anträffade öfverstelöjtnant Seved Ribbing, som var öfver Östgöta kavalleri». Sedan han blifvit kornett under denne, följde han regementet på dess marscher nedåt Tyskland öfver Mecklenburg, Sachsen och Thüringen till det svenska högkvarteret i närheten af Schweinfurt, där Gustaf Otto Stenbock och Carl Gustaf Wrangel voro lägrade. I slutet af april inträffade de i högkvarteret, och blef Carl Persson nu af fältmarskalken Wrangel »föreställd för cornet af Östgöta cavalleri»². Under Wrangels öfverbefäl deltog regementet i den svenska arméns marscher och strider i Södra Tyskland. Först besöktes Würzburg, där kurfursten af Mainz »härligen och präktigt trakterade både i staden och på det härliga slottet». Därifrån gick färden mot Eger, som efter några veckors strider eröfrades, hvarpå följde ett flertal drabbningar på böhmiska gränsen. Vid en träffning den 10 juli 1647 var Carl Persson nära att duka under, då hans häst blef skjuten med två kurbunkolor i bringan och ett skott genomborrade hatten. Under dessa strider stannade många på valplatsen, bland andra generallöjtnant Helmut Wrangel och öfverstelöjtnant Ribbing³.

En tid därefter förordnades Carl Persson till kaptenlöjtnant efter Patrik Patkull, som hemförlofvades till Sverige. Befordringen konfirmerades senare, ungefär samtidigt med att han af fältmarskalken fick order att fara till Sverige för att aflämna rullorna öfver de döda och rekrytera nytt manskap. Från Sachsen togs vägen öfver Göttingen och Westfalen till Hamburg och Lübeck, hvarifrån en skuta förde den unge officeren till Kalmar. I slutet af september 1647 var han på Säby hos modern, som han »Gudi lof fann vid hälsa och godt tillstånd». I samma dagar hade system firat sitt bröllop å Säby.

1 I Kungl. Majests instruktion för kommandanten i Stralsund 1648 10/6 talas om »öfversten och underkommendanten i Stralsund Capell» (Riksreg., RA). Agathon Hammarskiöld (Utdrag ur registraturet, RA) tror dock, att här åsyftas Diedrich de la Chapelle. I Arvid Forbus dagboksanteckningar nämnes 1648 30/8 en öfverste »Cappell» (Lunds Univ. Bibl.). En Herman Capel omtalas hos Anrep såsom gift med Karin Bengtsdotter Slatte.

2 I rulla öfver Östgöta kavalleri (Gustaf Pedersson Banérs regemente) omtalas Carl Persson som cornet i »den skvadron som nu här i Tyskland är eget Leibkompani september 1647». Däremot nämnes han ej i rulla öfver Seved Ribbings kompani vid generalmönstring i Linköping 1647 26/5 (Krigsark. Regementsarkiv, Andra Lifgren. reg.).

3 Ribbing afled 1647 2/9 (Militära chefer och deras skrivelser, RA).

I Sverige stannade han nu till juni 1648, då han vid generalmönstring i Linköping tog afsked från sitt forna regemente och i stället öfvergick till ett af lifregementena, där han blef kaptenlöjtnant och chef för Drottningens lifkompani till häst. Kompaniet bestod af 200 man och 70 adelspersoner, af hvilka flera tillhört Drottningens garde. Den granna uniformen tyckes ha bländat honom likaväl som rekryterna - med »guld och silfvergaloner, blå och gula plumaser, röda skarlakanskappor» etc. - äfvensom de sköna resepengarna, som för hans person belöpte sig till 600 riksdaler. Regementet följde nu med de 14,000 man, som under arfprinsen Carl Gustaf såsom generalissimus lämnade Sverige för att slutföra de svenska vapnens segrar i det årslånga kriget¹. Gustaf Bonde anför i sin dagbok, att hans furstliga nådes affärd skedde den 1 juli och att Carl Persson följde honom. Carl Persson tyckes också ha stått väl hos prinsen, ty redan några veckor efter ankomsten till Tyskland utnämndes han till kammar-

29. Carl Perssons namnteckning och sigill.
Bref 1653 19/4. RA, Biogr. N 2 d.

herre hos hans furstliga nåde, samtidigt med att han fick behålla Lifkompaniet.

Från Pommern, dit ankomsten skedde i midten af juli, gick marschen öfver Sachsen till Böhmen, där den ryktbara belägringen af Prag företogs. En del af staden innehades redan af svenskarna, så att Carl Gustaf kunde i Radschin hålla ett ståtligt gästabad, där också de förnämsta kejsrerliga fångarna fingo sitta till bords med segraren i den stora kejsrerliga matsalen. Medan den återstående delen af staden belägrades, kom emellertid i slutet af oktober bud om den afslutade freden, så att fientligheterna måste inställas.

Carl Persson följde sedermera sin furstlige herre under dennes marscher uppåt Sachsen, där de bl. a. hvilade ut i Leipzig till januari 1649, och sedan vidare till Hessen och Bajern. I april sammanträffade

I Regementets namn omtalas ej i dagboken, utan säges blott att han gick i »drottning Christinas tjänst och fick Hennes Majzts Lifcompagnie till häst».

prinsen i Nürnberg med Piccolomini och Thurn och ett flertal generaller från de stridande länderna, då freden konfirmerades och trupperna aftackades.

Vid denna tid tyckes Carl Persson ha stått i spändt förhållande till sin herre, då han tydligen icke fått den uppmuntran han väntat. Han vände sig därför till Magnus Gabriel De la Gardie, som också vistades i Nürnberg, och klagade -i bref dateradt juli 1649 - öfver att han »är alldeles förgätin hos hans furstliga nåde», och att han fått kosta på sig själf, sina hästar och sitt folk hvart han än »följt hans furstliga nåde efter, medan andra hans kamrater likväl fått mycket där han aldrig hafver fått en fyrk». Då han lämnat en god condition hemma i tanke att blifva så snart employerad som någon annan, men nu ser att inga utsikter finnas, ber han om gunstig rekommendation, så att han först må få nådigt afsked från sin anställning hos fursten och därefter befordran vid något svenskt regemente till häst, så att han kan få »någon satisfaction» för sin förra tjänst¹.

Snart därefter har han emellertid begett sig af till Italien tillsammans med Lilljecrona -förmodligen Casparus Lilljecrona, slutligen öfverste-löjtnant - hvilken på furstens uppdrag reste dit för att skaffa »hästar, mulåsnor och andra saker». Af hans dagboksanteckningar synes framgå, att han jämte Lilljecrona varit delaktig i uppdraget, men ett bref till De la Gardie tyder däremot på att han på eget bevåg gifvit sig i väg, sedan han förgäfves anhållit om afsked från tjänsten, eftersom han ingen lust hade »att lefva uti något hoflefverne». Då han ändå fick kosta på sig allt hos fursten, kunde han lika väl betala en resa »och hafva något litet experiens igen»².

Färden gick öfver Tyrolen och Brennerpasset ned till Lombardiet »hvilket är det härligaste, ljufligaste och lustigaste land uti hela Italien», och vidare till Parma, Bologna och Florens. I Mediceernas stad, där det yppiga lifvet ännu florerade såsom återspeglning från renässansen, funno de svenska lyckoriddarna nog den glädje de sökte, och Carl Persson kallar den ej utan skäl för »en af de förnämsta, skönaste, präktigaste och lustigaste städer uti hela Italien».

Lifsglädjen tog emellertid för kraftigt på reskassan. I sin nöd vände sig nu Carl Persson åter till De la Gardie, som ännu vistades i Nürnberg. I en skrifvelse den 14 augusti bekänner han sin flykt, beklagar sin försumlighet och anhåller om ett ficklån på zoo daler, så att han kan »med ett godt manér komma härifrån och tillbaka igen». Han hade skrifvit till sin svåger Gustaf Bonde »efter växel», men kunde icke vänta svar förrän i oktober. Hos hans furstliga nåde hade han också begärt en liten tärepennig, men ej fått svar? Det är tydligen

1 Bref till Magnus Gabriel De la Gardie 1649 14/7 (De la G. saml., RA).

2 Bref till Magnus Gabriel De la Gardie 1649 14/8 (De la G. saml., RA).

den sorglöse ynglingen, som förut retats öfver motigheterna, men åter ser lifvet gladt och svårigheterna öfverkomliga.

Huruvida han fick sin önskan uppfylld beträffande lånet, förmåler ej historien. Säkert är emellertid, att resenärerna kunde fortsätta färden till Siena och Rom, där deras uppdrag fullgjordes, i det att de »uppsamlade några stora mulåsnor, tvenne stora neapolitanska hästar, tvenne barbariska hästar och något annat till hans furstliga nåde». På återfärden upplifvades minnena i Florens, hvarefter Verona och Padua besöktes och en afstickare sjöledes gjordes till Venedig. Här var förtjusningen ännu större inför den underbara lagunstaden -- »den kosteligaste stad, som kan finnas uti hela christenheten, och ingen skönare hafver jag sett, härligare och vackrare och i hafvet fonderat». I september lämnade de Venedig, och i oktober inträffade de åter i Nürnberg, där Carl Persson fann sin herre, »pfalzgreffen och generalissimus för de svenske arméer, vid ett godt och hälsosamt tillstånd samt gunstig och nådig».

Vid återkomsten till Tyskland tyckes han verkligen ha mottagit de begärda pengarna från svågern. Gustaf Bonde erhöll först den 23 september bref med underrättelse om resan till Italien, och redan den 30 september hade han från fru Sofia 300 riksdaler för att »göra en växel till bror Carl». Johan Kröger växlade pengarna på Hamburg och därifrån på Erfurt, där Gustaf Kruse skulle emottaga dem för transport till adressaten¹.

I januari 1650 fick Carl Persson äntligen hans furstliga nådes afsked och tillika uppdrag att resa hemåt med bref till drottning Christina. Färden tog några veckor i anspråk, och först i början på mars var han åter i Sverige, då han öfver Danmark och Helsingborg anlände till moders sätesgård Toftaholm, hvarifrån ännu några dagsresor återstodo till Säby.

Sedan han hvilat ut några månader på Säby, for han i början på maj med brodern Gustaf till Stockholm, där han vistades ända till hösten och deltog i festligheterna vid drottning Christinas kröning. Det var en hel rad af tillställningar, som följde efter hvarandra, och för Carl Perssons släkt förhöjdes stämningen ytterligare därigenom att brodern Gustafs bröllop vid denna tid afhölls i Stockholm. I sina dagboksanteckningar föreviga också både bröderna och svågern minnena från dessa händelserika månader. Först kom hans furstliga nåde hertig Carl till Stockholm den 28 september; så kom kära mor hit till Stockholm; så kom Hennes K. Maj:t ifrån Jacobsdal till Stockholm med stor process, »då det sköts med styckenuti 4 klocketimmor, såsom ock ett skönt feurverk af ett slott med 4 runddeklar»; så kröntes Hennes K. Maj:t uti Storkyrkan i Stockholm, hvarvid

1 Gustaf Bondes dagbok 1649 30/9.

Gustaf Bonde jämte tre andra bar tronhimleng så höll grefve Magnus »ett skönt upptog på riinnarbanan och maintenerade, a. tt kvinnfolken böra regera»; så stod Gustaf Perssons bröllop med Christina Ulfsparre; så höll Hans Kungl. Höghet Hertig Carl en präktig bankett med ett skönt feurverk och balett; och slutligen lekte Hennes K. Maj:ts kongespelet hos Hennes Maj:ts Änkedrottningen - allt detta inramadt inom några månader från slutet af september till midten af december 1650. Säkerligen var hela högadeln samlad under dessa festligheter, och förvisso glömdes gammalt groll, då Carl Persson ånyo fick träffa hans furstliga nåde Vid det präktiga gästbudet och baletten. Det var den tiden, då det låg segerglans öfver den nya storstatens metropol, där utländska sändebud, myndiga riddersmän och penningstarka köpmanshus täflade om att med prunkande palatser och lysande fester förhöja glittret från vattendragen. Den befördran till ett svenskt regemente, som Carl Persson ute i Tyskland efterträtt, blef emellertid ej verklighet under de närmaste åren. I stället förde han nu den frie adlingens lif - med förberedelser till den uppgift, som väntade honom, då han skulle öfvertaga någon af fädernegårdarna. så länge modern lefde, hade han dock icke någon bestämd hållpunkt för sin sträfvan. Visserligen hade han redan vid arfskiftet efter fadern erhållit flera egendomar - exempelvis Mörby, Stickelösa och Skraggebo i Östergötland - men dessa hade modern förvaltats under hans omyndiga år, och sedermera hade de nog bortbyttts eller realiserats i den mån han behöfde reda penningar. Sålunda kom hans lif att förflyta i ungefär samma fåra som förut. Den Växlingsrika vandringen ute på Tysklands jord utbyttes mot ett kringirrande liv här hemma, och den lön, som staten gifvit för hans tjänst, fick ersättas af de växlar han drog på framtiden. För att kunna föra ett ståndsmässigt lefnadssätt nödgades han skuldsätta sig, i hopp om att arvet sedermera skulle reda upp finanserna. Att döma af dagböckerna vistades Carl Persson än här, än där på sätesgårdarna eller i hufvudstaden, där lifvet mest intensivt pulserade. Sålunda var han med, då Hennes Maj:ts födelsedag i december 1651 celebrerades »först med ständerna, som har till mötet voro församlade på rikssalen» och därefter »med baletts dansande, ringvandrande och tornerande», hvarvid »ett skönt feurverk lät sig ock ses»¹. Både Säby, Haga och Västergötland nämnas också gång på gång som målet för hans resor. I sistnämnda landsända innehade han Snösbäcks sätesgård i Falköpings socken, erhållen i arf efter fastern Christina Nilsson. De till ett 30-tal uppgående gårdarna, som efter fru Christina tillfallit Per Nilssons barn, hade vid skiftet så fördelats, att Snösbäck jämte

1 Gustaf Perssons dagbok 1651 8/12.

några hemman i Västergötland och Östergötland fallit på Carl Perssons lott. "År 1652 kallas Snösbäck Carl Perssons sätesgård, efter att den tidigare räknats till fru Sofias afvelsgården¹.

I Västergötland fick Carl Persson också familjeförbindelser, då han därnere fann sin första brud, Benedicta Posse, (hvars fader) bodde å Säby i Berga socken. Tydligt hade hans dragning till Västergötland något samband med kärlekslyckan, vare sig det var Snösbäck, som förde honom till Säby, eller det var Säby, som föranledde hans intresse för Snösbäck. På sensommaren 1652 stod bröllopet på Säby-Berga och sedermera upprepas ständigt hans resor till eller från Västergötland. Året efter giftermålet inriktade han sitt intresse på en ny landsända, då han af modern fick arrendera Toftaholms sätesgård - den gamla Stenbockska egendomen nere i Varend. Gården hade varit utarrenderad redan då Carl Persson passerade den på hemvägen från Tyskland, och 1651 hade arrendet innehaft af en Jöns Jönsson. Nu lämnades det till Carl Persson på två år².

Enligt det ännu bevarade kontraktet af den 19 april 1653 gjordes noggranna föreskrifter om förvaltningen. Den nye arrendatorn mottog gården med husdjur och lösören och med skyldighet att vid frånträdet lämna allt i oförändradt skick. Det var honom tillåtet att hugga ekskog på de underlydandes ägor, två lass för helt hemman och ett för hvarje-torp. Däremot fick han ej afverka den skog, som hörde direkt under sätesgården. Eftersom gården var »en lång tid afsigkommen», borde den bebyggas och förbättras. Kanske var det utsikten att med lätthet förtjäna stora penningar på ekskogarna, som lockade Carl Persson till arrendet. Just vid denna tid försiggick nämligen i landet ekafverkning i stor skala, och timret från Toftaholm var afsedt att utföras till »de danske städer».

Vid den tid, då kriget med Polen utbröt, sträfvade ånyo Carl Perssons äfventyrslystnad att taga ut sin rätt, ty i slutet af år 1655 sökte han sig tillbaka till militärtjänsten. Den 6 december förordnades han till jryttmästare under öfverste Lars Kruus' regemente och fick kommando öfver ett nyvärfvad kompani Västgöta Ryttare. Sedan han och hans hustru en tid vistats hos svågern i Stockholm, lämnade han hufvudstaden den 14 december. Med sitt kompani deltog han sedermera i det polska kriget, där öfverste Kruus stupade i slaget vid Thorn, innan hans* regemente fick göra sin ärofulla insats i slaget vid Warschau på sommaren 1656³.

1 I arfskifteshandlingen 1643 2/3 (X 240 N.) äro under Per Nilssons barns lott de olika barnens andelar med initialer betecknade. Se äfven jordaböcker för Skaraborgs län, Vartofta h:d (KA) 1651, 1652, 1666, 1686 m. fl.
2 Sofia Stenbecks jordabok 1651 (ofvan s. 91). Kontrakt 1653 19/4 (N 2 d).
3 Ett efter Lars Kruus Jespersson benämndt ryttarregemente utgick från Sverige 1655. Kruus stupade i april 1656. Jfr J. Levin Carlbom, Karl X Gustaf från Weichseln till Bält (Sthlm 1910).

30. Carl Persson Natt och Dag.
Förstorad copia å Bjärka-Säby efter miniatyr å Liatorp.

Ej heller nu hade Carl Persson tålamod att stanna vid samma regemente. Redan i juli 1656 öfvergick han till Adelsfanan, där han också fick ryttmästarebeställning. Då kriget med Danmark begynte följande år, fick Adelsfanan tjänstgöra vid bevakningen af svenska gränsen. Därunder befordrades Carl Persson till major, medan regementet vistades i Halland. På sommaren 1657 tog han emellertid afsked från regementet och blef följande år förordnad till kommissarie vid utskrifningen i Västergötland¹.

Medan Carl Gustaf slutförde sitt ärofulla krig med Danmark och gaf de epokgörande riktlinjerna för Skandinaviens historia under århundraden framåt, låg Carl Persson sålunda borta från krigstjänsten. Hemma i Sverige fortsatte han förmodligen den frfe ädlingens lif, då han, med hufvudkvarter vid någon af familjens gårdar, gästade fränderna rundt om i landet.

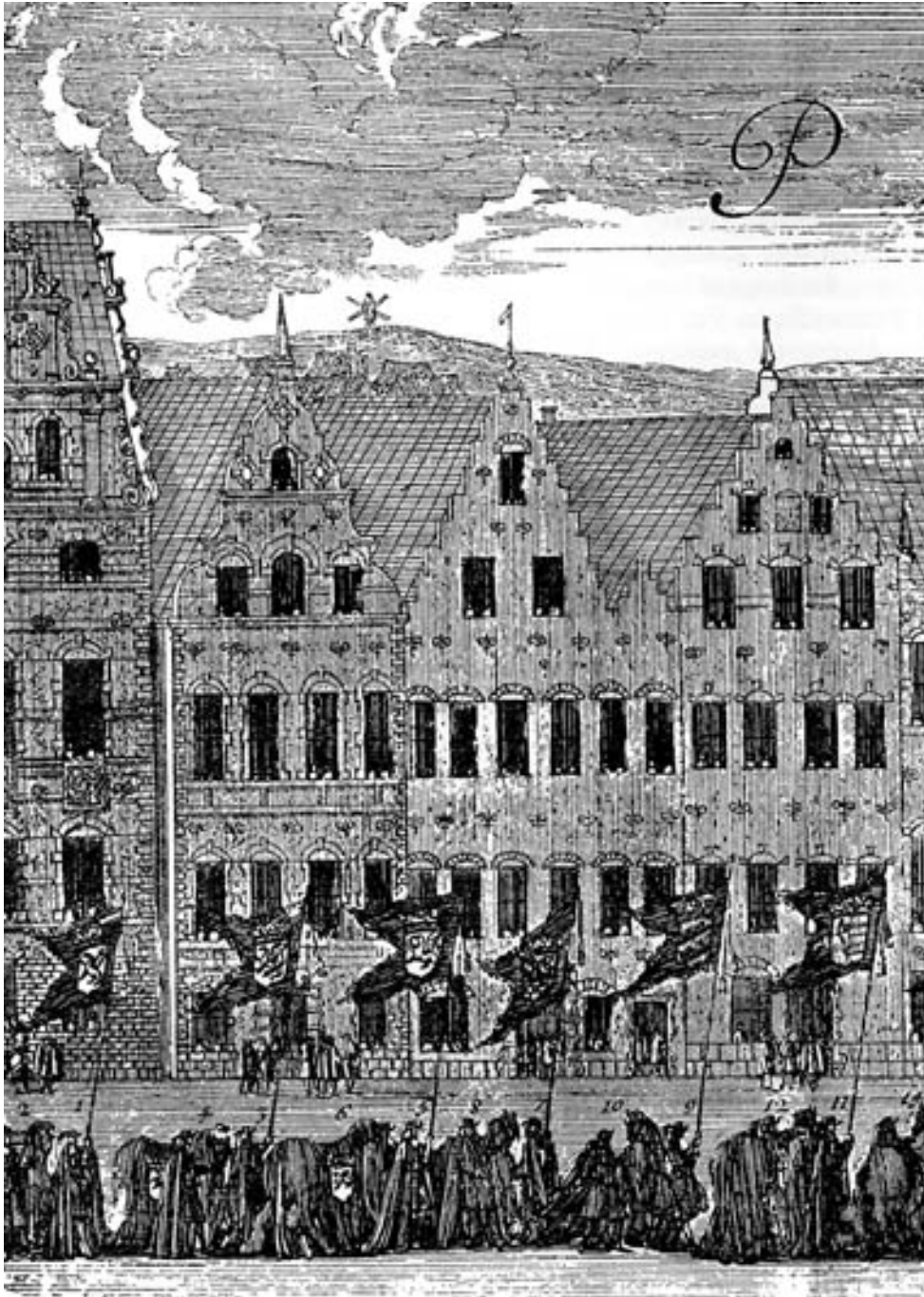
Från denna tid härstammar måhända ett miniatyrporträtt i olja, som anses föreställa Carl Persson. Porträttet, som för närvarande äges af grefve A. Ehrensvärd å Liatorp, bär å baksidan anteckningen »majoren Natt och Dag». Då dräkten bestämdt tyder på 1650-talet och då ingen medlem af släkten mera än Carl Persson vid denna tid var major, torde det ej vara alltför djärft att inplacera porträttet på honom. Kanske skänktes den lilla bilden till någon af fränderna, som gästfritt omhuldade den vandrande riddaren.

Först under det andra kriget med Danmark togos Carl Perssons militära krafter åter i anspråk, då han den 20 januari 1660- således några veckor förrän Carl Gustaf slutade sin glansfulla bana - befordrades till öfverstelöjtnant öfver en skvadron värfvade ryttare till häst. Emellertid blev också nu hans militära funktion af kort varaktighet, ty redan 1661 tog han ånyo afsked, och hade »sedan ingen tjänst för opasslighets skull»².

Sålunda afslutade han definitivt sin militära bana, för hvars fullföljande han, att döma af de ständigt återkommande afskeden och förflyttningarna till nya regementen, knappast haft tillräckligt allvar och tillräcklig uthållighet. Ett lättretligt lynne och en stark känslighet inför mötande motgångar voro förmodligen ägnade att ställa honom i harnesk mot öfverordnade, och så hade han kastat sig från det ena försöket till det andra. Till någon ledande post, som motsvarade hans släkts förnämliga förbindelser, kom han aldrig i statens tjänst.

1 Dessa befordringsdata äro endast hämtade ur dagboken och hafva icke bekräftats af regementsrullor. För Adelsfzman var Gustaf Adam Banér tidvis chef. I bref till Gustaf Horn 1656 3/10 talar Harald Stake om ett förslag att låta Carl Persson efterträda Carl Bonde såsom kompanichef vid Lars Kruus' regemente, men har Horn i kanten antecknat: »Nattoch Dag är employerat under Adelsfanan» (Vik, bref t. Gustaf Horn).

2 Uppgiften om denna sista befordran återfinnes endast i dagboken och har ej bekräftats af någon officiell rulla.

31. Carl X Gustafs liktåg.

(n:r 7 Carl Persson).

Dahlbergs teckning i Pufendorfs *De rebus a Carolo Gustavo etc.*

Ej heller det politiska lifvet tyckes ha passat för hans kynne. Vid flera riksdagar omtalas han visserligen såsom närvarande, men lika litet som sin far och farfar gjorde han några vägande insatser i debatterna. Då riksdagen samlades i Upsala 1654 - för att mottaga Christinas afsägelse och den nye konungens försäkran - infann sig också Carl Persson, som "redan i flera år varit hemma från kriget och nu gjorde sina första praktiska försök som jordbrukare. Vid riksdagen blef han bl. a. insatt i några utskott, som hade att träda i förbindelse med den nye konungen. Kanske ansågs han särskildt lämpad därtill såsom konungens forne kammarherre.

Förmodligen var det samma relationer, som meriterade honom för uppdraget att assistera vid Carl Gustafs begrafning, hvilken förrättades i samband med riksdagen 1660. Han var nämligen en af dem, som fingo bära provinsernas fanor och leda därtill hörande hästar. Rügens fana kom på hans lott, och biträdde han i denna funktion af Johan Dufva och Hindrick Falkenberg. Å den efter Dahlbergs teckningar uppgjorda bild, som illustrerar denna utomordentliga högtidlighet, återfinnes också Rügens fana, och Carl Persson står också mycket riktigt antecknad som dess bärare, fast han felaktigt kallas herre till Bro i stället för Säby. Det är ett stycke af Skeppsbron, som skymtar i bakgrunden på bilden.

För öfrigt var Carl Persson, vid samma riksdag insatt i flera utskott. Då ett af dessa hade att förbereda valet af riksskattmästare, fick han medverka till att få sin svåger Gustaf Bonde placerad på denna kräfvande post¹.

3

HERRE TILL SJU SÄTESGÅRDAR

Hvad som medverkade till Carl Perssons tillbakaträdande från militärtjänsten just det anförda året var gifvetvis också den nya ställning han fick, då han tillträdde arvet efter modern. Förmodligen sammanföll hans afskedstagande ungefär med tiden för Sofia Stenbocks frånfälle.

Med förvärfvet af den gamla släktgården Säby fick Carl Persson sin bana definitivt inriktad på sitt framtida mål. Till jorddrott var han född, och jorddrottin hade hans fäder varit före honom i så många generationer, som han kunde minnas. Om också krigarlifvet med sin omväxling tjusat honom, så hade det dock icke beredt honom en så stark ställning, hvarken socialt eller ekonomiskt, att han kunde

1 Ridderskapets och Adelns protokoll 1654 och 1660.

nedtysta det kraf, som bjöd honom att, i likhet med sina fäder, själf omhändertaga förvaltningen af domänerna.

Då. Carl Persson inträdde i de själfägande herremännens led, betraktades han förvisso som en förmögen man. Sofia Stenbocks egendomar voro väl skötta och ägnade att gifva tillräcklig afkastning för att bereda honom tillfälle att afbetala sina skulder. Intet hindrade honom heller numera att efter egna linjer söka förkofra arvet och på bästa sätt utnyttja möjligheterna för att göra egendomarna än mera fruktbarande. Då han ännu var i sina bästa år, endast 33 år gammal, borde han också ha fysiska betingelser för att kunna göra ett godt livsverk.

De gårdar, han erhöll vid arfskiftet efter modern, uppgingo till ett 70-tal, till största delen belägna i Östergötland, med sträckning öfver Hanekinds, Bankekinds, -Kinda, Vifolka, Lysings, Aska, Bobergs, Finspånga läns och Skärkinds härader, medan i Nerike, Värmland och Västergötland blott ett fåtal hemman kommo på hans lott. Fäderne-arvet var kanske vid denna tid förbrukadt. Däremot hade han redan nu från sin hustrus släkt bekommit en del gårdar, att döma af en roteringslängd, där dock endast Östgötagårdarna äro upptagna¹. Under de år, som följde närmast efter tillträdet till Säby, har säkerligen Carl Persson med intresse skött sina egendomar och sökt att utvidga sitt komplex. Redan följande år har han kommit i besittning af Klint - den ofta omtalade gården vid östra gränsen af Wist socken. Den upptages nämligen i den nyssnämnda roteringslängden för 1662 såsom Carl Perssons egendom. Gården tillhörde Sofia Stenbock enligt hennes jordabok, men nämnes icke alls i arfskifteshandlingarna 1661. Att döma af en anteckning i jordaboken skall den af fru Sofia ha varit lämnad åt Gustaf Bonde i vederlag för en annan gård. Förmodligen har Carl Persson genom någon bytesuppörelse mottagit det lilla hemmanet af svågern för att österut afrunda det komplex han erhållit genom skiftet. Då de offentliga jordaböckerna ej lämna tillräckliga upplysningar, är det svårt att få full visshet i frågan². Äfven för en annan gård i Wist, som Carl Persson tyckes ha ägt, saknas en tillfyllestgörande ledtråd. År 1683 var ett hemman i Skogs by af honom pantförskrifvet för skuld till banken. Då Skog icke nämnes i moderns jordabok och ej heller vid arfskiftet, har Carl Persson tydligen själf förvärfvat hvad han där haft till sitt förfogande. Emellertid talar ingen officiell jordabok från denna tid om Carl Perssons äganderätt i byn. Af de tre frälsegårdarna i Skog innehades en af Gustaf Bonde och gick sedermera till hans änka för att slutligen tillika med Stafsäter hamna hos deras måg Jacob Spens. För de

1 Roteringslängd 1662 (Mem).

2 Från tiden 1650-1663 äro de flesta jordaböcker för Östergötland förkomna eller defekta. I de kvarvarande saknas för Klint uppgift om ägarens namn (KA).

båda öfriga frälsegårdarna står under hela 1680-talet majoren Magnus Drake antecknad och före honom hans fader Knut Drake. Ett skattehemman Skog var förpantadt till Ture Oxenstierna å Sturefors, och tydligen var det detta hemman, som Carl Persson disponerade såsom arfvinge till grefve Ture. I en räkning från 1682 nämnes Skog bland pantegods, af hvilka Carl Persson å sin hustru Catarina Oxenstiernas vägnar skall njuta ränta. Föröfrigt hade han också ekonomiska förbindelser med hemmanets ägare, Elisabet Zachrisdotter, som vid ett tillfälle till Carl Persson pantsatte en utjord under Skog¹.

Förmodligen tänkte han på en afrundning af egendomen söderut, då han 1665 köpte Kringstorp från Elin Andersdotter i Gåselöt och hennes syster Anna, ungefär samtidigt med att han också förvärfvade det inom Kringstorp liggande Banketorp. De båda systrarnas fader, löjtnant Anders Andersson, hade år 1628 af Gustaf Adolf fått donation på Kringstorp - eller Klingstorp, som det äfven kallades. Uppgårelsen med Carl Persson tyckes .ha varit nog så invecklad, då nämligen denne ännu 1669 gjorde inbetalningar för Kringstorp, efter att han året förut erhållit fasta å sin frälserätt². Därmed införlifvade Carl Persson med Säbygodset för första gången dessa båda gårdar, som än idag tjänstgöra som utposter i söder. Då han ägde både Gasarp och Dalshult, var det endast Mörketorp, Markustorp och Gunnarsbo, som bildade en remna i den kompakta massan.

I Vårdnäs socken sträfvade han redan tidigt efter ökade besittningar för att ytterligare vidga området omkring Rengen. Sålunda köpte han af kapten Johan Anders Gladsten ett hemman Sätra, af hvilken by redan vid arfskiftet efter modern två hemman kommit på hans lott. Hans rätt bestriddes emellertid af Esaias von Helden, som fått gården i pant för en fordran af Gladsten, och vid appellation till lagmanstinget år 1668 blef Carl Perssons rätt underkänd³. Från sin kusin Nils Nilsson på Brokind gjorde han år 1670 ett ytterligare förvärf i samma socken, då han köpte hälften af Unön i Stora Rengen med förbehåll af »laga hemul uti lika jämnogodt frälse eller frälsejord»⁴.

Samma år tyckes han också ha haft en uppgörelse med Per Brahe d. y. angående en gård Ede (nu Edeskvärna) i Skärstad socken i Småland. Då han genom modern erhållit en del af denna gård, anhöll

1 Hanekinds dombok 1683 27/6 och 30/10. (VLA.) Bref 1680 8/6 och 1686 23/2 (N 2 d). Räkning för pantegods 1682 (B 280).

2 Flera handlingar ang. förvärfvet bl. a. 1665 4/2 (N 2 d), 1665 2/8 (S 103) och 1669 9/1 (S 103). Gustaf Adolfs donation 1628 24/12, konfirmerad af Christina 1645 29/3 (S 103). Fastebref för Carl Persson 1668 9/10 (Ced. fört. S 103). Jfr Hanekinds dombok 1689 30/10.

3 Östgöta lagmansrätts dombok 1668 8/1 (VLA), där Kinda härads dom 1667 15/10 åberopas.

4 Bref 1670 29/1 åberop. i Ced. fört. S 103.

Jag oblikerat alltid äro och finnas jag
 hos Gref. Excellens an tjänst och ämne.
 Gref. Excellens service och i konge i och i
 Dof till et ämne till tjenst och i
 jag i och i jag Gref. Excellens i
 Gref. Excellens alltid ämne till et i
 i prosperitet, och i och i
 i Gref. Excellens i
 Medlige Recommendation, af finnas
 jag.

Sibby den 26. Augusti
 Anno 1670.

Carol Persson

Carol Persson

32. Egenhändigt bref af Carl Persson.
 Till Per Brahe 1670 26/8. Skokl., RA. Förminskadt.

han hos grefven att få tillbyta sig återstående delar mot ett hemman
 i Västergötland. Huruvida hans begäran blef beviljad framgår
 dock ej af handlingarna¹.
 Året förut hade arfskifte förrättats efter svärfadern Nils Posse, som

¹ Bref 1670 268, hvars sista del här ofvan reproducerats.

af allt att döma var en förmögen man. De ännu bevarade resterna af det Posseska arkivet tyda på att han hade egendomari skilda delar af landet - ända från Halland öfver Västergötland och Östergötland uppåt Svealands gamla bygder. Ett tiotal sätesgårdar fördelades mellan barnen, och kommo därvid Berg i Dalsland och Ingarud i Västergötland på Carl Perssons lott jämte strögods i olika delar af landet, däribland Ursvik och Spånga i närheten af Stockholm¹. En del af dessa gårdar använde Carl Persson sedermera som bytesobjekt för att koncentrera sina domäner i bygder, som för honom voro mera välbelägna. Sålunda bortbytte han redan 1672 de nyssnämnda gårdarna i Upland till sin svägerska Anna Posse, som i stället lämnade Carl Persson egendomar i Östergötland, däribland delar af Alguvid i Kaga och Ljunga i Täby socken². Ingarud, som låg i närheten af den Posseska släktgården Säby i Berga socken, öfverlät Carl Persson till sin vän Nils Lilliehöök - en öfverstelöjtnant vid Västgöta ryttare, som med honom hade flera affärsförbindelser. Lilliehöök skall därefter ha sålt gården till Carl Perssons svägerska, jungfru Christina Posse, hvilket föranledde en del tvistigheter med svågern, hvarom mera i annat sammanhang³. I utbyte mot Ingarud erhöll Carl Persson sätesgården Nordkärr i Dalsland, som var afsevärdt större, hvarför han också vid uppgörelsen med Lilliehöök fick lämna några tusen riksdaler i mellangift. Nordkärr, som äfven tillhört Nils Posses domäner, hade vid arfskiftet fallit på Christina Posses lott och därefter öfverlåtits till Lilliehöök, som på hösten 1675 förrättade bytet med Carl Persson⁴. De båda Dalslandsgårdarna Berg och Nordkärr, belägna intill hvarandra i Holm socken, stannade i Carl Perssons ägo under några år framåt. Om gårdarna ej hade så stor omfattning, så hade de i stället gamla anor såsom frälsegårdar och såsom de äldsta säterierna i provinsen. Båda hade innehafts af slakten Stake, men också slakten Posse hade hyst intresse för dem, och Nils Posse, som var gift med Anna Stake, hade slutligen behållit gårdarna bland sina

1 Jämte bref och strödda. räkenskapshandlingar finnes i Posseska samlingen (RA) en brefförteckning från början af 1700-talet med uppgift om en mängd köp och byten under äldre generationer. Arfsfördelning 1669 27/3 (B 280). Kommisioralrättens förklaring 1671 22/8 ang. arfsuppgörelsen efter Nils Posse (RA, Biographica U 7, Göran Ulfsparre).

2 Bref 1672 2/s (B 280).

3 Öfverlåtelsen till Lilliehöök o. Christina. Posse omtalas bl. a. i Lilliehööks bref till Kungl. Majzt 1684 24/1 (RA, Biographica P 22). I de officiella jordaböckerna. (Skaraborgs län, KA) upptages dock ej Lilliehöök som ägare; 1675 står Carl Persson som innehafvare af Ingarud, och 1680 är gården skriven på Christina Posse; Ingarud hade 1639 10/3 af Nils Posse köpts från kronan (Fört. i Posseska saml., RA).

4 Bref 1675 5/4 (N 2 d). I jordaböckerna (KA) stå. som ägare af Nordkärr Nils Posses arfvingar 1671, Christina Posse 1672, Nils Lilliehöök 1673-75, Carl Persson 1676 0. följ.

Bytesbref 1675 27/10 (B 280).

Domäner¹. Af Carl Persson betraktades de måhända såsom knutpunkter för hans besittningar uppåt Värmland.

Året efter det Posseska arfskiftet gjorde Carl Persson ett betydande förvärf i Östgötabygden, då han på nyåret 1672 tillbytte sig Kuseboholms sätesgård med underliggande hemman i Vårdnäs samt flera hemman i Skeda socken, hvilka öfverlätos af den nyssnämnde Johan Anders Gladsten emot en del af Carl Perssons gårdar i Småland. Kuseboholm hade förut innehafts af fadern Herbert Gladsten, en från Skotland inflyttad militär, som förvärfvat gården från kronan. Herberts änka, Ingeborg Jacobsköld hade genom ett testamente, som sedermera visade sig något dubiöst, velat öfverlåta den till Carl Persson, och tydligen var det för att gardera sin rätt som denne träffade bytesuppgörelsen med fru Ingeborgs styfson².

Emellertid förorsakade uppgörelsen en del trassel, då Helena Jacobsköld, en brorsdotter till Herbert Gladstens hustru, framställde arfsanspråk, liksom hon senare pretenderade på Brokind, hvars ägare Nils Persson varit gift med en annan af hennes fastrar. Då Gladstens äkten-skap var barnlöst, fanns ett visst fog för de kraf, hon ställde på fasterns giftorätt i boet. Med sin energiska vädjan fick hon också sina anspråk erkända genom immission i Kuseboholm. För det intrång, som sålunda åsamkades den nye ägaren, ålade hofrätten Gladsten att hålla Carl Persson skadeslös³. Dessa sväfvande uppgörelser straffade sig sedermera, då Carl Persson fick obehag af fru Helenas fordringar utan att kunna utnyttja den osäkra skadeståndsförbindelsen af Gladsten. Äfven Snösbäck i Västergötland var föremål för expansionssträf-vanden från Carl Perssons sida, då han bl. a. från öfverste Georg Fleetwood förvärfvade ett kronohemman med samma namn i den bredvidliggande Slöta socken. Gården, som i våra dagar är raserad, sedan den under 1800-talet förenats med det närliggande Viken, har nog aldrig varit så betydande, men med sitt läge i den bördiga Falbygden var det måhända en god och gifvande egendom⁴.

Med sina jordaköp och byten, å hvilka här endast några exempel anförts, afsåg Carl Persson nog i första hand att förbättra utbytet af

1 Erik Stake tillbytte sig Nordankärr från Göran Posse och hans syskon 1593 13/3; Lennart Stake innehade Berg 1635 10/12 (Fört. i Posseska saml., RA).

2 Bytesbref 1672 30/1 (N 2 d). Herbert Gladstens förvärfsbref 1642 26/7 omtaladt i Reduktionsjordaboken för Östergötland (KA). Testamente 1668 3/8 (B 280).

3 Göta hofrätts dom 1674 7/12 om fru Helenas rätt till Kuseboholm (B 280, där också flera handlingar i målet finnas), samt hofrättens dom 1675 27/2 ang. Gladstens skyldighet att ersätta Carl Persson (UB. X 240 G).

4 Om Snösbäck se »Falköping förr och nu», utg. på föranstaltande af Stadsfullmäktige 1910. Enligt muntligt meddelande finnes numera intet kvar af Snösbäcks forna byggnader. I vanliga handböcker upptages Fleetwood såsom ägare till Snösbäcks sätesgård, hvilket dock är ett misstag, då han blott innehaft det af Carl Persson med säteriet förenade kronohemmanet Snösbäck i Slöta. Jfr sid. 136 not 1.

domänerna, således en rent praktisk förvaltningsåtgärd. Någon gång kunde han kanske afyttra en gård för att få tillfällig hjälp till inbetalning af skulder. En systematisk realisation af egendomar för att täcka löpande utgifter har han dock icke behöft igångsätta vid denna tid, då hvarken pantsättningar eller försäljningar omtalas i handlingarna. Det var egendomens konsolidering och rikedomarnas förökande, som ännu var målet för hans spekulationer. Att han hade disponibla medel för att kunna göra nya förvärf tyder på att inkomsterna voro goda.

Såsom led i hans sträfvan att med ekonomisk vinning utnyttja egendomarna får man också betrakta hans anstalter för att skapa nya sätesgårdar, samtidigt med att han därmed äfven ville gifva ökad glans åt hela sin ställning. Säterifriheten medförde förmåner i beskattningshänseende, och ju flera gårdsnamn kunde inläggas i titeln, desto mera stärktes positionen. Att några äldre adelsprivilegier stadgade förbud mot att anlägga nya sätesgårdar, då ett visst antal redan fanns, betydde praktiskt taget föga, då normen för begränsningen var svår att iakttaga. Tvärtom uppstodo under denna tid en mängd nya säterier öfverallt i landet. De växte rentaf upp som svampar ur jorden under adelns försök att skaffa sig ekonomiska förmåner på bekostnad af andra samhällsklasser.

Sålunda grundade Carl Persson år 1669 på Hofvetorps ägor under det gamla Säbykomplexet en ny sätesgård, som fick namnet Djursberg. I ett tingsprotokoll från detta år kallas säteriet nybyggdt, och den II januari 1670 har landshöfdingen resolverat, att hela Hofvetorps by skall vara afhyt och brukas under Djursberg med säterifrihet¹. Den nya hufvudgården förlades till samma område, som i våra dagar kallas Cedersberg. Namnet togs förmodligen från den närliggande djurparken, den nuvarande Hjorthagen, som redan dessförinnan var anlagd.

Äfven det från modern ärfda Björnö i Ny socken - eller Björna som det vid den tiden mestadels kallades - skall af Carl Persson ha gjorts till sätesgård. Det omfattade blott ett halft hemman och var delvis byggdt på allmänningen. Carl Persson säger sig ha förvärfvat säterifrihet för gården, och då under motgångarna de gamla titlarna började tryta, skref han sig också till Björna². Gården, som i våra dagar är ett obetydligt hemman, blef nog aldrig af Carl Pers-

1 Utdrag ur Hanekinds dombok 1669 8/10; bref 1670 11/1 (N 2 d). Jfr ransakning öfver

rå och rörshemman i Östergötland 1686 16/4 (N 2 d).

2 I Östergötlands jordabok 1665 står vid Bjöma frälsehemman antecknad: »Gustaf Persson Natt o. Dag possiderar». Troligen är förnamnet felskrifning för »Carl», då nämligen samma anteckning förekommer äfven 1677 o. 1678, efter det att Carl Persson stått antecknad såsom ägare. I de flesta jordaböcker fr. o. m. 1670 är antecknad: »Carl Persson Natt o. Dag possiderar». Jfr Reduktionsjordaboken för Lifgedinget (KA).

son försedd med någon ny säteribyggnad, utan var regleringen ett typiskt försök af honom att tillskansa sig lättnad i beskattningen. Genom sina förvärf och sina reglerande åtgärder fick Carl Persson sålunda en hel rad af sätesgårdar att infoga i sitt namn. År 1675 kunde han ståta med titeln »herre till Säby, Berg, Snösbäck, Kuseboholm och Ingarud», och två år efteråt var endast sistnämnda gård utbytt mot Nordkärr¹. Medräknas äfven Djursberg och Björna, hade han sålunda sammanlagdt sju sätesgårdar.

Huru stor afkastningen af egendomarna var vid denna tid är svårt att exakt beräkna, då de belysande längder, som finnas, härröra från andra tider. År 1688, då han redan frånträdt både Berg, Snösbäck, Nordkärr och Kuseboholm och då han jämte de tre återstående sätesgårdarna endast innehade ett 60-tal utgårdar, taxerades den årliga afkastningen af utgårdarna till 661 mark efter rusttjänstvärdering. Tilläggas räntoma för Säby och Djursberg, blir summan 817 mark eller 204 daler, hvilket enligt tidigare angifven beräkningsgrund motsvarade omkr. 14,000 kr. imodernt mynt². Då detta var mera än Carl Persson erhållit vid arfskiftet efter modem hade han ännu kvar åtminstone den formella rätten till det som motsvarade hans arfslott. Men gifvetvis var detta blott en ringa del af hvad han under väl-maktsdagarna uppburit af alla sina gårdar.

Uppenbarligen stod Carl Perssons stjärna vid slutet af 1670-talet på sin höjdpunkt. Visserligen hade han redan genom vidlyftiga förbindelser börjat rubba grundvalarna för sin ekonomi, men ännu var han den välsituerade mannen, som förmådde uppträda med sitt ständs värdighet och med en frikostighet, som var möjlig endast för den rike. Med all säkerhet låg det glans öfver lifvet på Säby under dessa år, med dyrbara fester och en sorglös stämning, som bäst passade för Carl Perssons lynne. Att de många barnen fingo en kostsam uppfostran, därom vittna de antydningar, som senare under olycksåren lämnas i handlingarna. Här firades bröllop för den äldsta af dottrarna. Här fördes de aflidna till griftero under ceremonier, som drogo betydande summor. Här återkommo de årliga högtiderna med besök af släktingar och gamla vänner. Säby var ju den af släktens gårdar, på hvilken föräldrarna nedlagt de största kostnaderna och där traditionens trådar redan spunnits under flera generationer. Ännu 1664 och 1665, några år före sin död, reste Gustaf Bonde till sin hustrus gamla hem vid juletid. Liksom brodern Gustaf Persson vid anteckning om sin sons födelse önskade att denne måtte blifva »sin släkt

1 Bref 1675 5/4, 1677 15/12 (N 2 d).

2 Rusttjänstlängd 1688 (Östergötl. Länsstyrelse, VLA). Räntorna från Säby och Djursberg enligt 1661 års arfskifte. Om rusttjänstvärderingen se ofvan sid. 100 o. f.

33. *Gustaf Persson Natt och Dag.*
Olja. Täckhammar

till tjänst»¹, så kände sig Carl Persson förvisso också af släktbanden förpliktad, då han sökte tjäna sina fränder på ett sätt, som var fädrens minne värdigt. De gamla vapenbröderna samlades nog också därnere - Gustaf Kurck och Nils Lilliehöök m. fl., liksom dennes frände, landshöfdingen i Linköping Anders Lilliehöök. Då den sistnämnde 1665 tillträdde landshöfdingesysslan, uttalade Carl Persson sin förtjusning öfver hans ankomst, i förhoppning att han icke glömt »det gamla umgänget och förtrogenheten» och bad honom »prestera den höga äran att med sin dygdiga hustru» besöka Säby, där de alltid skulle vara kärkomna gäster². I bildning högre ställd än sina nännaste förfäder och med en rik erfarenhet förvärfvad i främmande land eller i umgänge med rikets främste, var Carl Persson med all säkerhet gärna sedd både som värd och gäst i de vidaste kretsar.

Med fullföljande af släktens traditioner sökte Carl Persson också att genom gåfvor till det allmänna hugfästa sitt namn. Närmast till hands låg därvid att tänka på Wist kyrka, som hans fäder före honom ihågkommit. Kyrkan med sina mångsidiga uppgifter symboliserade också bäst tidens ideella sträfvanden.

Sålunda bekostade han tillsammans med herrarna å Sturefors och Stafsäter omgjutning af kyrkans gamla klocka. Den hade visserligen omgjutits både under salig Per Nilssons tid och medan Sofia Stenbock satt å Säby, men tydligen hade arbetet icke varit tillfredsställande, eftersom en ny omgjutning behöfdes år 1668. Den verkställdes af Johan Meyer i Stockholm på Carl Perssons beställning, och fastän den förnämde gifvaren hade anmärkningar att framställa, betalade han dock sin andel, som uppgick till 400 daler ktmt. Klockan daterades 1669, men uppsattes först 1671³. Inskriptioner, som än idag äro bevarade, återgifva både gifvarnes och klockgjutarens namn. Från samma tid är också kyrkans lilla klocka, som var gjuten inom socknen.

Vid olika tillfällen öfverlämnade också Carl Perssons hustru Benedicta Posse dyrbara altardukar till kyrkan. Något senare förärade han och hans andra hustru Catharina Oxenstierna till Wist kyrka ett kostbart antependium af gyllenduk med guld- och silfverspetsar. Ännu så sent som 1685 gaf han »Guds heliga tempel till uppbyggelse och understöd» åt kyrkan allt det kungstionde, som kunde falla af Åkroken, Lilla Ringetorp, Pinnerum, Barksved, Hästemo, Brommetorp, Mumsmålen och Lilla Fallemo⁴.

Men äfven på annat sätt visade Carl Persson, att han var en gifmild herre. Åt sockenbor lämnade han räntefria lån, som han ej ens då han fick sina egna penningbekymmer var nitisk att återkräfva.

1 Gustaf Perssons dagbok 1654 24/1.

2 Bref 1665 5/4 (VLA, till Östg. länsstyr. N:r 274).

3 Flera handlingar ang. arbetet 1668, 1669, 1671 och 1672 (S 103).

4 Wist kyrkas inventarium (VLA).

Då prästen Petrus Kylander talade om de välgärningar hans fader, moder och syskon åtnjutit af välborne herren, »som alltid mild och from hafver varit och är», så låg det nog en omedelbar känsla bakom dessa ord¹. Flera af sina tjänare ihågkom han med donationer, som nog icke endast voro lön för tjänsteförrättningar, såsom naturahushållningen kräfde, utan också vittnesbörd om en frikostighet, som kanske lät hjärtat tala högre än förståndet. Sålunda lämnade han, för att blott nämna exempel från Wist socken, år 1672 åt sin skräddare lifstidsfrihet på hemmanet Banketorp². Följande år gaf han åt sin kammartjänare Olof Lyhnman - eller sekreterare, som han senare kallades - för dennes synnerliga förtjänster gården Ringsnäs i förläning³. Senare förlänade han lifstidsfrihet från utskylder åt Anders Svensson i Kringstorp, Carl Joensson i Klint och Nils Olofsson i Dalshult, alltså bönder, som förvaltade utposterna i komplexet⁴. Och slutligen fick hans linväfvare för sin lifstid torpet Åkroken »utan någon gravation af dagsverken eller eljest något görande arbete»⁵. Dessa fall voro blott exempel på huru han kunde gifva med lätt hand och kanske ytterst yttringar af samma sinnelag, som sedermera ledde honom in i ekonomiska besvärligheter ända till total utarmning. Men herremannen visade sig ej blott som den generöse magnaten, utan också som den själfrådige trotsaren, hvars vilja icke böjde sig för andras. Flera bevarade aktstycken tyda på att Carl Persson icke föll till föga hvarken för sina likar eller för dem, som representerade en annan klass än han, utan att han tvärtom lät det hätska sinne, som tidigare förspordes hos hans släkt, taga sig uttryck redan innan olyckorna förbittrat hans själ. Så t. ex. blef han 1665 af Göta hofrätt dömd till böter för missfirmelse mot assessor Gabriel Gyllengrip. Att döma af de sväfvande uppgifterna i hofrättsprotokollen skall Carl Persson ha förolämpat assessorn i hans egenskap af häradshöfding i Vartofta härad, där Carl Persson såsom Snösbäcks herre hade en tvist inför häradsrätten. Målet tyckes ha stått i samband med en beskyllning för hemgång, som länsmannen i Vartofta riktade mot Carl Persson. För missfirmelsen dömdes han af hofrätten till 50 daler s:mts böter, hvilket föranledde honom att vädja till Kungl. Maj:t⁶. Motparten tyckes föröfrigt ha varit en mera yfverboren än högkvalificerad kraft, inför hvars

1 *Bref* 1680 8/6 o. 1686 23/2 (N 2 d). Kylander var kyrkoherde i V. Harg och son till kyrkoherde Haquinus Kylander i Wist, som dött 1669.

2 *Hanekinds dombok* 1672 11/11 (VLA).

3 *Hanekinds dombok* 1673 14/2 (VLA). *jfr* nedan sid. 217.

4 *Bref* 1673 17/12, 1679 12/7 (åberop. i *Hanekinds dombok* 1689 28/5) samt 1676 27/8, 1680 20/11 (åberop. i *dombok* 1689 30/10).

5 *Bref* 1682 2/2 (N 2 d). -

6 *Hofrättens protokoll* 1664 15/10, 1665 22/2, 9/3 m. fl. (Göta). *Bref* 1665 ins. 2164 (N 2 d).

later Carl Perssons häftiga blod lätt kunde råka i svallning. ' Gyllengrip hade likartade tvister med andra personer, och enligt hvad Anrep påstår skall han slutligen ha blifvit afsatt från sitt ämbete.

Bland de många processer, i hvilka Carl Persson redan tidigt invecklades, kan också nämnas en tvist med Jean De Geer på Godegård, Louis De Geers yngste son. Den gällde gränsen mellan Kärrarödja och Frälserödja ägor i Godegård socken, där Carl Persson ärft ett halft hemman ifrån modern. Efter handläggning inför häradsrätten kom målet i januari 1670 inför lagmanstinget i Linköping, där det ännu två år efteråt var under behandling. För slutligt afgörande hänsköts tvisten till lagmanssyn, som skulle bekostas af Carl Persson¹. Under sina välmaktsdagar blef Carl Persson också af kyrkoherden i Wist på det häftigaste anklagad för gudlöshet och gudstjänstförsummelse. Denna beskyllning, som föranledde en vidlyftig korrespondens mellan domkapitlet och församlingens präster, kan förtjäna att utförligare refereras såsom betecknande både för den myndige herremannen och hans tid².

Då kyrkoherde 1672 skulle tillsättas i Wist, önskade Carl Persson till befattningen Peter Hemingi Fagrelus, komminister i Skeda.

I flera skrivelser frambar han också för biskop Terserus denna önskan, som han påstod delades af herrskapet på Sturefors och hela församlingen. De ville ha en stadig och besuten pastor, så att det ej komme att hända såsom sista påsk och pingstdag, »då vi icke fingo någon gudstjänst, utan måste såsom hedningar vara utan predikan och Guds ord». Någon patronatsrätt ägde ännu icke godsherrarna, men tydligen brukade man taga hänsyn till deras önsknings. Så blef emellertid icke fallet denna gång, då nämligen konsistoriet utnämnde magister Mathias Wickman, som förut varit rector scholae i Västervik. Detta kunde Carl Persson icke smälta, och följden blef en brytning med kyrkan, som bl. a. tog sig uttryck i ett demonstrativt uteblifvande från gudstjänsten.

Redan 1673 klagar komminister Torsten Kindius öfver att han så illa behandlas af »den gudlöse och ogudaktige herren Carl Persson på Säby», medan däremot de saliga herrarna på Sturefors och Stafsäter alltid behandlat honom väl. Carl Persson sades ej kunna lida Mathias Wickman därför att denne ej tiggat och anmodat honom om tjänsten. Däremot hade han och hans moder Sofia Stenbock gynnat en klockare, som de »i samqvämen för sin gäck sig till största behag och contentamente länge brukat». Följden af detta Säbyfolkets osägeliga medhåll hade blifvit, att »klockarefolken äro så myndige och kyndige vordne att de gå mäktiga sida och vida», medan däremot den stackars

1 Östgöta lagmansrätts dombok 1670 12/1, 1672 15/1 (VLA).

2 Handlingar i nedan refererade ärenden återfinnas i Link. Domkap. arkiv E. IV n:r 315.

komministern måste »bocka, tjäna, tåla och lida». Nu anbefaller han sina bekymmer i biskopens åtanke.

Med all säkerhet gaf biskop Terserus sin komminister rätt. Visserligen var Kindius icke bland kyrkans bäste tjänare, då han nämligen var slaf under dryckenskapslasten. År 1672 hade han sålunda fått till konsistoriet afgifva ett löfte att taga sig till vara »för otidig drycks intagande både i öl och brännvin samt annat gäckeri som en prästman icke anstår», och Carl Persson beskyllde honom sedermera för ett oordentligt lefverne. Närmast var det väl också i sin egenskap af dryckesbroder, som han känt sig sårad öfver att ej få komma till herregården för att Visa sina talanger. Men då anklagelserna gällde herren till Säby, hade komministern nog att påräkna uppmärksamhet från sin höge förman, ty det var just mot biskopens val af kyrkoherde, som Carl Persson opponerat.

Biskopen tyckes dock ha sett tiden an, ty först 1675 grep han in mot den trotsige. Den 3 juli riktade konsistoriet till Carl Persson en välment varning därför att han »continuerar uti den offentlige gudstjänstens försummelse, icke allenast sön- och helgdagar, undantagandes den siste solenne bönedagen af innevarande år, då han dock intet slutet af gudstjänsten eller välsignelsen afbidat, utan ock nu på några år tillbaka intet bevistat och besökt Herrans högvärdiga nattvard, därtill med fattat illvilja till Herrans tjänare, prästerna, särdeles sin laglige tillförordnade kyrkoherde och capellan, förhållandes den lön och del, som dem å ämbetets vägnar tillhör».

Senare kunde Mathias Wickman meddela, att Carl Persson efter hans tillträde till tjänsten ej bevistat gudstjänsten mera än en gång, nämligen söndagen sexagesima 1673, då han lät begrafva sitt barn, och att han icke heller höll någon hofpredikant vid gården. Komministern vittnade, att han aldrig gått till nattvarden en enda gång under åren 1663-1675 och i öfrigt sällan bevistat gudstjänsten. Då Torsten Kindius 1675 förflyttades till Rinna, kunde han också uttrycka sin glädje öfver att »Gud hafver nådigast behagat en gång väl skilja mig ifrån den gudlösa människan och den utsägliga plåga och förtret han mig esomoftast tillfogade, lemnandes den allsmäktige och rättvise Guden sådant på honom och hans barn rundeligen efter förtjänst i sinom tid att belöna och vedergälla».

I sin svarsskrifvelse, som ingafs till konsistorium den 30 augusti 1675, anhåller Carl Persson att få slippa tuktan af de gode herrar, »som i stället må informera sine skoledjäknar och disciplar». Anklagelserna bemöter han med en sarkastisk ton, i hvilken de öfverlägsna laterna lysa igenom. Att han icke besökt kyrkan, berodde på den besvärliga vägen, då han hade onda fötter och andra sjukdomar. I stället hade han hört Guds ord hos brodern på Brokind eller i Vårdnäs kyrka, som låg bättre till »för sjövägens commoditet». Såsom

innehafvare af det äldsta säteriet i Wist socken hade han påkostat kyrkan åtskilligt, men de präster, som där voro, hade kommit dit mot hans och de öfriga herrgårdsofolkenes votum. Om komminister Torsten visste väl hela Östergötland, huru otidigt lefverne han fört med sitt fylleri. Trots detta hade Carl Persson hjälpt honom och vid ett tillfälle, då tjufvar tagit hans kappa, gifvit honom en ny, som kostade 22 rdr. Föröfrigt behöfde han icke träta med herrar consistoriales, då han hade andra säterier i andra provinser och stift, där han utan förtryck kunde lefva och med förnämna män conversera såväl som här. De lärde männen behöfde sig ej så högt bekymra och sina hufvud turbera för hans person, som ej tillhörde deras kollegium. Han bekymrade sig ej om dem, utan ville med Guds hjälp svara för sin själ, sin kropp och sitt hus och begärde ej deras information, då han var kommen till myndiga år.

Någon vidare åtgärd föranledde ej skriftväxlingen, då det från konsistoriets sida blott kunde bli fråga om en demonstration mot den mäktige mannen.

Emellertid framträdde åter Carl Perssons egenmäktighet, då det gällde att skaffa ny komminister efter Kindius. En af de sökande, Jacob Alsinius, hade efter gudstjänsten i påskhelgen 1677 uppvaktat på Säby och väl behagat Carl Persson. Då äfven kyrkoherden tyckte om honom, begärde Carl Persson helt enkelt, att denne skulle »declarera honom för en ordinarie komminister» utan att invänta konsistoriets utnämning eller utlåtande från grefvinnan på Sturefors. Detta var naturligtvis omöjligt, och följden blef att Carl Persson i skarpa ordalag tillskref Mathias Wickman och förklarade att han »aldrig mera ville till någon comminstrum consentera».

Den han önskade blef ej heller vald, utan lämnades komminister-tjänsten åt Laurentius Enebergius.

Något godt förhållande mellan Carl Persson och hans kyrkoherde tyckes aldrig ha kommit till stånd, och ännu flera år efteråt förspordes tvister dem emellan. Visserligen vände sig magister Mathias i ödmjuka ordalag till herren af Säby såsom »patronus ecclesie», då kyrkostämman skulle utlysas eller då de kosteliga antependierna eller messehakarna behöfde renoveras, eftersom de »mot ens vilja af hundar och annor orenlighet kunde fläckas». Men då han avslutade sina petita med klagomål öfver sitt stora armod och hotande ruin, var nog Carl Persson alltför benägen att skönja tiggeriet bakom de servila fraserna¹. Kanske var det i anslutning till denna vädjan som Carl Persson år 1685 gjorde den ofvannämnda donationen af kungstionde till kyrkan, liksom för att markera att det var tempelbyggandet och ej prästen, som behöfde understöd.

1 Bref 1684 27/10 (S 103).

Säkert är, att kyrkoherden ej var belåten med sin patronus, då han efter något år anhöll om venerandi consistorii hjälp i sina bekymmer och därvid icke underlät att om Carl Persson använda hårda ord, hvilka denne för sig fann så missfirmande, att han stämde prästen till tinget, med beskyllning för »svåra tilhnälen»¹. För magister Mathias var det så mycket lättare att just nu resa hufvudet, som Carl Persson vid denna tid hemsöktes af hvarjehanda besvärligheter, då kreditorer ansatte honom från alla håll. Måhända innebar det en slutuppgörelse, då Carl Persson år 1693 gaf sin gamle trätobroder en »lycka» intill prästgården att fritt få brukas, vare sig det nu var af tvång eller fri vilja som gåfvan lämnades².

Mathias Wickman, som tyckes ha varit mycket verksam och omtyckt, öfverlefde Carl Persson endast några månader och afled på våren 1695. Den andre af Carl Perssons prästerliga vedersakare slutade olyckligt. Sedan Kindius några år verkat som komminister i Rinna, blef han sinnessjuk, afsattes från ämbetet och intogs på hospital. Dessa tvister hade gifvetvis sin sociala bakgrund, och likartade företeelser voro den tiden icke ovanliga. De voro i sin mån ett led i den pågående striden mellan samhällsklasserna, i hvilken vanligen de tre lägre stånden sammanslöto sig mot adeln. I det politiska lifvet hade striden särskildt tagit sig uttryck vid riksdagen 1650, då prästerna ledde oppositionen och väckte tanken på en reduktion. Ännu kunde emellertid adeln uppträda med den myndighet, som de historiska förhållandena förestafvat. Det var ännu glans öfver lifvet på de stora herrarnas sätesgårdar och maktspråk, som talades därifrån. Reduktionen hade ännu icke börjat med sina hemsökelser, om också redan efter Carl XI:s tillträde till regeringen planer börjat smidas på en underminering af ståndets makt. Först efter riksdagen 1680 började de kritiska förhållanden inträda, hvilka småningom ledde till en omläggning af adelns sociala ställning.

4

GIFTERMÅL OCH FAMILJEFÖRHÅLLANDEN

I Carl Perssons historia spela hans äktenskap en betydelsefull roll. Själf intog han genom sin härstamning och sina rikedomar en framskjuten plats i samhället, och denna sökte han ytterligare markera genom förbindelser med landets förnämligaste släkter. Ej mindre

1 Hanekinds dombok 1689 21/1, 1690 3/2 m. fl.

2 Bref 1693 3/4 (Bjärka-Säby arkiv). Jfr bref 1681 27/3, äberop. i bref 1772 22/6 (Ced. fört.).